

BOER BEZOEKT BUUR

Het EUREGIO - project
Boeren zonder grenzen

NL

Landwirtschaftskammer
Nordrhein-Westfalen

BOER BEZOEKT BUUR

Het EUREGIO - project Boeren zonder grenzen

Het project werd gesubsidieerd door de Europese Unie in het kader van het Communautaire Initiatief INTERREG-IIIa met middelen van het Europees Structuurfonds voor Regionale Ontwikkeling alsmede van de Ministeries van Economische Zaken van de Duitse deelstaten Nordrhein-Westfalen en Niedersachsen en de provincies Overijssel, Gelderland en Limburg.

EUREGIO

Colofon

Uitgever:

AOC Oost
www.aoc-oost.nl

DLV Rundvee Advies / DLV Intensief Advies
www.dlv.nl

Landwirtschaftskammer Nordrhein-Westfalen
www.landwirtschaftskammer.de

Landwirtschaftskammer Niedersachsen
www.lwk-niedersachsen.de

DNL-contact GmbH & Co KG
www.dnl-contact.de

Redactie:

Jan-Henry Wanink, DNL-contact, Steinfurt
Uwe Spangenberg, Landwirtschaftskammer
Nordrhein-Westfalen, Münster

Fotos:

Günter Kortmann, projectmedewerker

Druk:

LV Druck GmbH & Co. KG, Münster

Inhoud

---

pagina	4	• Voorwoord
pagina	4 - 5	Een groot succes
pagina	6	• Het project
pagina	6	Boeren zonder grenzen
pagina	7	• Projectleiding
pagina	7 - 9	Van zaaien tot oogsten
pagina	10	• Landbouwscholen
pagina	10 - 11	Hand op het hart
pagina	12 - 13	Mest, stalbouw en biogas
pagina	14 - 15	Zal Nederland je worst wezen?
pagina	16 - 17	Goede toekomstperspectieven
pagina	18	• Tuinbouwscholen
pagina	18 - 19	Over het hek gekeken
pagina	20	• Melkveehouderij
pagina	20-21	De grens vervaagt
pagina	22-23	Tevreden agromigranten
pagina	24	• Varkenshouderij
pagina	24-25	Grote verschillen
pagina	26	Biologische prestaties beter
pagina	27	• Tuinbouw
pagina	27	Biolandbouw kent geen grenzen
pagina	28-29	Specialisatie in de biologische sector
pagina	30	Projectpartners
pagina	31	Links naar de landbouw in Duitsland
pagina	32	Tenslotte...

Voorwoord

Een groot succes

Grensoverschrijdende samenwerking in de landbouw op weg naar een gemeenschappelijk Europa

Het is iets heel bijzonders voor de landbouw en het platteland dat de Europese Unie de bedrijfsvoering en het leven van de mensen in de grensregio met de subsidiëring van het project GDV heeft ondersteund.

Aan het eind van dit project kunnen wij stellen dat de samenwerking een groot succes is geworden. In het project hebben Nederlanders en Duitsers, veehouders en groentetelers, scholieren en docenten, adviseurs en medewerkers van de landbouworganisaties met elkaar gesproken, ervaringen en kennis uitgewisseld en gehandeld. Dit is een positief voorbeeld van grensoverschrijdende samenwerking op weg naar een gemeenschappelijk Europa. Na het lezen van deze brochure, die u een indruk van de samenwerking wil geven, zult u hiermee vast instemmen. Zie ook de website www.boerenzondergrenzen.nl.

Het Interreg-IIIa-programma van de Europese Unie is een belangrijk instrument voor de economische

ontwikkeling in de grensregio. Nederlandse en Duitse organisaties, stichtingen en verenigingen kunnen met behulp van de Interreg-subsidies gemeenschappelijke projecten doorvoeren en daarmee de economie en de arbeidsmarkt in de grensregio versterken.

Het project GDV heeft biologische en gangbare boeren in Nederland en Duitsland in uitwisselingsprojecten bij elkaar gebracht en hen van elkaars kennis en ervaringen laten profiteren. Bij het project waren veehouders en groentetelers alsook scholieren van land- en tuinbouwscholen (scholen voor groen beroepsonderwijs) aan beide zijden van de grens betrokken. Zij werden begeleid door de adviseurs van AOC-Oost, DLV en de landbouwschappen Nedersaksen en Noordrijn-Westfalen.

*Johannes
Frizen*

Zo werkten bijvoorbeeld melkveehouders uit Gelderland samen met melkveehouders uit de districten Kleef en Wesel. Groentetelers uit Limburg wisselden ervaringen met beroepscollega's uit het gebied Beneden-Rijn uit.

Bij de samenwerking waren ook diverse „groene“ scholen aan beide zijden van de grens betrokken. Dit waren aan Duitse zijde de land- en t u i n b o u w - scholen van de landbouwschappen Nedersaksen en Noordrijn Westfalen in Straelen, Kleve, Borken en Nordhorn alsook

in Nederland AOC-Oost locaties in Almelo en Doetinchem en AOC Limburg locatie Horst. Bij dit projectgedeelte ging het vooral om het elkaar leren kennen, de kennisuitwisseling en praktische vertaling daarvan in schoolprojecten.

Daarmee is een duurzame grensoverschrijdende samenwerking in de advisering opgebouwd die onder de betrokken veehouders en groentetelers, maar ook tussen de scholen voortgezet zal worden. Dit heeft een kennisuitwisseling tussen boeren, adviseurs en scholen tot gevolg. Dit houdt ook de uitwisseling van wetenschappelijke onderzoeksresultaten in.

Wij danken de EUREGIO van harte voor de ondersteuning en begeleiding van dit project. Niet in de laatste plaats danken wij natuurlijk ook alle veehouders en groentetelers, docenten en scholieren voor hun inbreng en ideeën voor een gemeenschappelijk Europa.

André Bomers

Voorzitter College van Bestuur van AOC Oost

Johannes Frizen

President van de Landwerthschaftskammer Nordrhein-Westfalen

André Bomers

Het project

Boeren zonder grenzen

De officiële projecttitel GDV staat voor „Grensoverschrijdende Duurzame Veehouderij en Vollegrondsgroenteteelt”. Grensoverschrijdend betekent dat Duitse en Nederlandse boeren en tuinbouwers, adviseurs, docenten en scholieren met elkaar hebben gewerkt en van elkaar hebben geleerd. Omdat dit een nogal lange titel is werd het project ook wel simpelweg „boeren zonder grenzen” genoemd.

De uitwisseling was gericht op biologische en gangbare boeren en vollegrondsgroenteteelers in Duitsland en in Nederland. Het zwaartepunt van het project lag op de Duits-Nederlandse grensregio, Overijssel, Gelderland en Limburg en aan Duitse zijde de Graafschap Bentheim, Kreis Osnabrück, Münsterland en Rijnland. Het project werd gefinancierd via het EU-Interreg IIIA-programma van de EUREGIO.

Aan het project deden ook verschillende land- en tuinbouwscholen aan beide zijden van de grens mee. Nederlandse en Duitse scholieren werkten daarbij samen aan door hun gekozen onderwerpen, die met hun dagelijkse praktijk in de landbouw te maken hadden.

Het initiatief van de samenwerking kwam van de landbouwvoorlichters van DLV. Al snel kwam een samenwerkingsmodel met AOC-Oost en de landbouwschappen van Noordrijn-Westfalen en Nedersaksen tot stand.

AOC Oost verzorgde de projectleiding, activeerde de scholen en organiseerde de scholieren-uitwisseling aan Nederlandse zijde. Het landbouwschap Noordrijn-Westfalen was in samenwerking met het landbouwschap Nedersaksen projectpartner en verzorgde de contacten en uitwisselingen met de land- en tuinbouwscholen aan Duitse zijde. DLV organiseerde de studiegroepen vanuit Nederlandse kant terwijl het projectbureau DNL-contact in Steinfurt de grensoverschrijdende communicatie en het vertaalwerk verzorgde.

Het project werd via de EUREGIO door het Interreg IIIA-programma van de Europese Unie ondersteund. Daarnaast leverden ook de provincies Overijssel, Gelderland en Limburg alsook de bondslanden Nedersaksen en Noordrijn-Westfalen een financiële bijdrage.

Van zaaien tot oogsten

Vragen aan de beide projectleiders Harry Krul (AOC Oost) en Heinrich Helmer (Landbouwschap Noordrijn-Westfalen) over het project „Boeren zonder grenzen“

Wie kwam met het idee voor „Boeren zonder grenzen“?

Harry Krul: De landbouwadviseurs van DLV komt de eer toe gekomen te zijn met het idee voor een project dat grensoverschrijdend zou plaatsvinden en waarbij zowel gangbare als biologische landbouwers bij elkaar gebracht worden om ervaringen en werkwijzen uit te wisselen.

Heinrich Helmer: Toen wij in 2003 met DLV gingen overleggen wisten wij nog niet wat voor een succeslawaie dit zou worden. Onze eerste gedachten gingen uit naar grensoverschrijdende studiegroepen voor varkens- en melkveehouders met de doelstelling de productietechniek en daarmee de rendabiliteit van de bedrijven te verbeteren. Na een afspraak met Harry Krul in juni 2004 stond vast dat AOC-Oost daarbij penvoerder zou zijn.

Was het moeilijk om voldoende boeren voor hun burens over de

grens enthousiast te maken en het project van de grond te krijgen?

Harry Krul: Nee, van begin af aan zagen de collega's van de landbouwschappen en van DLV kansen genoeg om agrariërs te interesseren om mee te doen in het project. Zeven landbouwscholen binnen de Euregio wilden graag meedoen en het

Harry Krul, links en Heinrich Helmer

project mee in het curriculum opnemen.

Heinrich Helmer: Er werden vier studiegroepen met telkens ongeveer tien bedrijven uit Duitsland en Nederland opgericht. Deze waren verdeeld over

Projectleiding

Harry Krul

de gebieden melkvee, varkens en tuinbouw. Daarnaast hebben de scholieren en docenten van zeven land- en tuinbouwscholen aan beide zijden van de grens zeer nauw samen gewerkt. Tijdens de z e vele Nederlands-Duitse ontmoetingen tussen scholieren en docenten, gangbare en biologische boeren alsook tussen jonge en oudere bedrijfsleiders werden enerzijds kennis en ervaringen rondom de duurzame bedrijfsvoering uitgewisseld en anderzijds ook de culturele en bedrijfseconomische verschillen onderzocht.

En waar ging het dan concreet over?

Harry Krul: In de studiegroepen is een veelvoud aan onderwerpen de revue gepasseerd, die steeds door de deelnemers zelf werden inge-

bracht. Men wilde alles zo concreet mogelijk houden en proberen tot daadwerkelijke praktische oplossingen te komen.

Belangrijk was in het begin vooral het wegnemen van eventuele vooroordelen om te laten zien dat de “buurman” vaak met dezelfde problemen zit en ook niet kan toveren. Belangrijker is dat men over en weer veel meer waardering heeft gekregen voor de manier waarop men problemen benadert en oplost.

Heinrich Helmer: Concreet kwamen dan bijvoorbeeld de volgende onderwerpen aan bod: De Europese richtlijnen, akkerbouwvraagstukken, de voederpraktijk, de inzet van homeopathische middelen, kwaliteitsmanagement en de vermarkting, fokonderwerpen, biologische bemesting, composteringmogelijkheden, energievraagstukken en de toekomstkansen voor de landbouw algemeen. Hieruit zijn veel concrete maatregelen en particuliere initiatieven ontstaan.

En welke verschillen tussen Duitsland en Nederland kwamen daarbij vooral naar voren?

Harry Krul: Regels en wetten zijn duidelijk verschillend, maar het is niet zo dat in het ene land de agrariër daardoor veel voordelen heeft ten opzichte van zijn buurman. Vooral bij de leerlinggroepen is gebleken dat er grote verschillen bestaan tussen Duitsland en Nederland en dat er ondanks de geringe afstand en de verdwenen grenzen nog genoeg redenen overblijven om elkaars manier van leven en werken te bestuderen om daarvoor ook begrip te krijgen. Het is duidelijk geworden dat het onderwijs aan beide zijden van de (vervaagde) grens nog zeer verschillend is. Niet alleen wat organisatie betreft, maar ook wat betreft de achterliggende ideologie.

En wat blijft van het project over?

Heinrich Helmer: Er moet vooral geconstateerd worden dat het project het begrip en het respect voor en onder elkaar en daarmee ook de Europese gedachte heeft versterkt. In het bijzonder wil ik daarbij beklemtonen dat de samenwerking ook ertoe heeft bijgedragen dat de nog bestaande vooroordelen en de – taalkundige – barrières weg worden genomen.

Harry Krul: Het onderlinge contact, zowel binnen de studiegroepen als tussen de scholen heeft in elk geval tijdens het project al geleid tot continuering van de contacten, ook na het project. In de studiegroepen willen veel boeren doorgaan met het elkaar leren kennen en van elkaar leren. Dat is een zeer goed resultaat.

Ter afsluiting...

Heinrich Helmer: Ik wil mijn grote dank uitspreken voor de constructieve, ongecompliceerde samenwerking en de vriendschappelijke omgang met elkaar. Het was zeer plezierig en ik hoop dat wij in de toekomst op vele terreinen verder goed zullen samenwerken.

Harry Krul: Ook ik wil graag alle deelnemende partners, agrariërs en leerlingen, en zeker ook de EUREGIO bedanken voor hen aandeel in dit project, waarvan ik zonder meer mag zeggen dat het zeer geslaagd is!

*Heinrich
Helmer*

Hand op het hart

Vragen aan 50 Duitse en Nederlandse landbouwleerlingen

In het mooie Twentse Vasse dichtbij de Duitse grens kwamen op 13 fe-

Leerlingen en docenten uit Nordhorn en Almelo ...

bruari 2008 de scholieren en docenten van de landbouwopleidingen in Nordhorn (Graafschap Bentheim) en

Almelo (Twente) bijeen om de projectresultaten van het afgelopen jaar te presenteren. Daarmee eindigde voor hen ook officieel het EUREGIO-project, maar de wens was van beide zijden duidelijk hoorbaar dat de contacten en uitwisselingen ook in de toekomst zouden moeten doorgaan. Ongeveer 50 scholieren presenteerden hun werkzaamheden die zij in kleine gemengde groepjes afgelopen jaar hadden verricht. Veel onderwerpen uit de dagelijkse praktijk zoals stalbouw en ziektebehandeling werden besproken. Wij hebben alle scholieren enkele vragen over hun algemene indruk van de „buurman“ gesteld:

Geeft het tv-programma „Boer zoekt vrouw“ een realistisch beeld van de landbouw?

De in beide landen uiterst succesvolle koppel-serie laat de scholieren toch wat verdeeld achter. Ongeveer twee derde meende: nee, dat heeft weinig met het echte boerenleven te

... presenteren de resultaten van de uitwisselingen.

Hier raakte de groep in twee even grote kampen verdeeld. Iedereen kon wel een terrein noemen waarin de burens toch wat strenger zijn of juist niet. Conclusie: het voorschriften-paradijs bestaat niet.

maken. Maar ruim één derde meende toch: ja, in dat programma zit een stukje waarheid.

In welk land heb je als boer betere toekomstkansen?

Hier was de uitslag wat duidelijker. Niet iedereen wilde daar een antwoord op geven maar toch meende bijna iedereen: in Duitsland heb je meer toekomstkansen. Gezien het in Duitsland veel ruimere aanbod aan beschikbare grond verbaast dat echter ook niet.

In welk land zijn de wettelijke bepalingen in de landbouw in het algemeen strenger?

Zou ik in het buurland een bedrijf overnemen wanneer ik daarvoor de kans zou krijgen?

Ook hier antwoordde ruim de helft „Ja!“ en de helft „Nee!“.

Maar het was wel opvallend dat de Nederlandse scholieren kennelijk heel wat minder moeite zouden hebben om de grens over te gaan. De Duitse scholieren zijn kennelijk wat meer aan hun eigen omgeving gehecht.

Loont het de moeite om eens de landbouw in het buurland wat intensiever te beleven?

Uiteindelijk was hier de hele groep het over eens. Iedereen beaamde deze vraag luid en duidelijk met “ja”!

Mest, stalbouw en biogas

Gemengde groepen leerlingen uit Borken, Kleef en Doetinchem gaan Duits-Nederlandse verschillen na

In een aantal kleine groepjes bezochten de landbouwscholieren uit Kleef, Borken en Doetinchem verschillende bedrijven aan beide zijden van de grens om enkele landbouwonderwerpen te bekijken.

Daarbij konden de verschillen tussen Duitsland en Nederland goed vergeleken worden.

kubieke meter mest als snel € 25 kan kosten. De leerlingen hebben natuurlijk onderzocht hoe dit aanzienlijke verschil tot stand komt. In Nederland wordt beduidend meer mest geproduceerd dan er vraag naar is. Omdat Nederlandse varkensboeren gemiddeld over veel minder grond beschikken dan hun Duitse collega's kunnen zij die mest niet op hun eigen grond kwijt. Daarom wordt de mest als energiedrager en meststof vaak naar Duitsland geëxporteerd, wat hoge transportkosten veroorzaakt. Exportmest moet ook nog een keer tot 70 °C worden verhit om verspreiding van ziektes te voorkomen. Hiervoor zijn mestafnamecontracten nodig, die echter in beide landen nauwelijks van elkaar verschillen.

Samen leren

Nederlandse mest veroorzaakt meer kosten

Zo heeft de groep „Varkens3“ naar het onderwerp „varkensmest aan beide zijden van de grens“ gekeken. De leerlingen hebben de kosten voor één kubieke meter mest in beide landen uitgerekend – en die zijn in Duitsland met ruim € 7,50 aanzienlijk lager dan in Nederland, waar afvoer van een

Nederlands varkens-quotum maakt de stalbouw duurder

De leerlinggroep met de naam „Jungbullen“ heeft de kosten voor de bouw van een varkensstal voor 1000 varkens in beide landen onderzocht. Eerst werden de wettelijke voorschriften en de aanvraagprocedures vergeleken – waarbij duidelijk werd dat ook de Nederlandse varkensboeren soms met langdurige aanvraagprocedures te maken hebben. Alles bij elkaar

kost een dergelijke stal in Duitsland ruim € 525.000 en in Nederland ruim € 700.000. Dit wordt vooral veroorzaakt door hogere grondprijzen in Nederland en ook omdat er in Nederland sinds 1998 een varkensquotum is en je de rechten daarvoor moet kopen, wat ruim € 200 per varkensplaats kost.

Biogas – in Nederland geen thema

Er gingen zelfs twee groepen (JMND) en de 'Melkbubies') aan de slag met een onderwerp dat vooral aan Duitse zijde van de grens speelt: biogas. Er werd gekeken hoe een biogasinstallatie in elkaar zit en de weg van idee tot aan de

realisatie werd beschreven. In Duitsland zijn er op moment rond de 3500 biogasinstallaties die ruim 1,1 MW groene stroom produceren waarbij ook de warmte gebruikt kan worden. Nederland kent momenteel slechts ruim 70 biogasinstallaties. De scholieren verklaarden dit enorme verschil vooral met de subsidies die de Duitse staat geeft voor het produceren van groene stroom. In Nederland komt die subsidie er medio 2008 wel, maar deze is lager dan in Duitsland. Ook hebben de Duitse boeren gemiddeld meer grond ter beschikking om mais te verbouwen die voornamelijk voor biogasinstallaties wordt gebruikt.

Scholieren en docenten uit Doetinchem, Kleve en Borken tijdens de eindpresentatie in Nederland

Zal Duitsland je worst wezen?

Een gesprek met vier leerlingen uit Nederland en Duitsland

Over een ding zijn het Daniel Kaptein (19) uit Itterbeck, Graafschap Bentheim, en Aniek Schukkert (18) uit Sibculo, Noord-oost-Overijssel, heel snel eens: „Als je vertelt dat je als boer wil gaan werken word je altijd nog vaak voor dom verklaard. Maar tegenwoordig moet je echt een heleboel kunnen om in deze sector succes te kunnen boeken. Wij worden vandaag meteen voor meerdere beroepen opgeleid: dierenspecialist, werktuigkundige, computervakman en bedrijfsmanager.“

Daniel en Aniek hebben in het EU-REGIO-Projekt „Boeren zonder grenzen“ samengewerkt, met het doel dat Duitse en Nederlandse boeren en leerlingen van- en met elkaar leren. Daniel bezoekt de landbouwschool in Nordhorn, Aniek heeft voor de

specialisatie “pluimvee” binnen het AOC-Oost in Almelo gekozen. Deze twee jongeren wonen maar 10 kilometer van elkaar vandaan maar in hun opleiding zijn enkele verschillen zoals Daniel vaststelt: „In Holland is alles veel praktijkgericht. Terwijl wij twee jaren op twee bedrijven leren en werken krijgen de Nederlanders veel meer te zien. Daar zouden wij wel een voorbeeld aan kunnen nemen“. Dit kan Aniek alleen maar beamen: „Ja, ik heb nu al vijf keer stage gelopen bijvoorbeeld bij een dierenarts en een slachtbedrijf.“

Überhaupt is opvallend dat naast Aniek nog meer meisjes voor deze opleiding gekozen hebben terwijl de Duitse leerlingen 100% mannelijk zijn. „Bij ons zijn veel specialiseringen in de opleiding mogelijk, bijvoorbeeld

Aniek Schukkert

Daniel Kaptein

richting dierenarts, paardenhouderij of tuinbouw. Dat trekt ook veel meisjes“, aldus Aniek.

„En wie kan het best feesten, de Duitsers of de Nederlanders?“ willen wij nog weten. „Bij de Nederlanders is het toch iets gezelliger“, vindt Daniel. „Wij feesten vaak achter elkaar aan,“ voegt Aniek grinnikend toe, „terwijl Daniel soms vrijdags naar de Zak in Uelsen gaat, ben ik er met mijn Nederlandse vrienden alleen ‘s zaterdags!“

Ook Johann Ekenhorst (21) uit Laar, Graafschap Bentheim, en Roy Alberink (20) uit Ootmarsum, Twente hebben bij het kijkje over de grens het een en ander geleerd. Anders dan Johann komt Roy niet zelf van een boerderij: „Twee ooms van mij hebben allebei een bedrijf waar ik veel meehelp. Ik wil later graag allebei overnemen want in de toekomst heb je wel een groot bedrijf nodig om te kunnen overleven“. Bijna alle Duitse leerlingen komen zelf van een boerderij, terwijl dit slechts bij weinig Nederlanders het geval is.

„Thuis hebben wij bijna 60 koeien. Een kwart van de melk daarvan ver-

markten we zelf. Wij leveren verse melk aan huishoudens hier in de omgeving“, vertelt Johann. „Bij de melkprijzen van tegenwoordig kan namelijk op lange termijn amper een boer overleven noch in Duitsland noch in Nederland.“ Deze manier van melk op de markt brengen was voor Roy iets nieuws: „Dat ken ik zo niet, misschien schiet dit idee bij ons wortel“.

Ook met het soms slechte imago van boeren kunnen deze twee jongeren goed overweg: „De meesten hebben uiteindelijk toch respect als ze beseffen dat ze met hooggekwalificeerde mensen te maken hebben“.

*Johann
Ekenhorst*

Roy Alberink

Goede toekomstperspectieven

Een Duits-Nederlands interview met drie scholieren over hun ervaringen en motieven.

Mike, waarom heb jij voor landbouw gekozen?

Mike Baumann (21): Ik kom uit Uedem, een dorp in de buurt van Kleef in Duitsland. Het beroep boer vind ik geweldig leuk en ik kan mij zeer goed voorstellen dit een leven lang te doen. Ik sta 's ochtends op en ik ben gelukkig met wat ik doe. Ik volg momenteel in Kleef een bijscholing om nog beter gekwalificeerd te zijn. Mijn ouders hebben geen eigen bedrijf dus moet ik goede cijfers halen om een vaste baan of een leidende positie in een bedrijf te kunnen krijgen. Op dit moment heb ik contact met een boer die geen opvolger heeft. Misschien kan ik dat bedrijf over 10 jaar overnemen.

En hoe denk je over de toekomst van de landbouw in Duitsland en Nederland?

Mike Baumann: Beide hebben goede toekomstperspectieven want de wereldbevolking groeit, dus de vraag wordt groter maar het aanbod niet echt. Een groot probleem aan beide zijden van de grens is de enorme

mestproductie. Daar moeten oplossingen voor gevonden worden.

Danielle, jij hebt voor de MBO Veehouderij in Doetinchem gekozen, waarom?

Danielle Hagenbeek (19): Omdat ik koeien super mooie beesten vind en omdat ik meer wil weten van de melkveehouderij. De bedrijven zullen in de toekomst groter worden. Bedrijven met een neventak zullen die nog meer uitbreiden. Het goed managen van een bedrijf zal steeds belangrijker worden.

En hoe was het om in het buitenland rond te kijken?

Danielle Hagenbeek: Dat was zeer interessant. De Duitsers denken soms dat bij hen alles heel strikt geregeld is. Maar vaak blijken de regels in Nederland juist strenger te zijn of worden in Duitsland soepeler toegepast. In Nederland zie je ook dat boeren meer specialiseren en zichzelf meer als ondernemer beschouwen.

Waren er ook taalproblemen?

Danielle Hagenbeek: Soms wel, maar dat was nooit echt een probleem. Meestal praten wij gewoon in het Engels met elkaar.

Jeanette, hoe ben jij in de landbouw terecht gekomen?

Jeanette Franken (22): Ik kom uit Hassum, in de buurt van Goch (Beneden-Rijn). Ik werk graag in de landbouw en dat vooral omdat ik denk dat hier ook in de toekomst veel te doen is. De opleiding doe ik in Kleef, mijn opleidingsbedrijf is in Uedem, het bevalt me daar heel goed.

Hoe denk je over de toekomst van de landbouw?

Jeanette Franken: Daar kun je niet zo makkelijk een prognose voor maken. Ik denk dat veel kleine bedrijven of moeten groeien of moeten sluiten. Voor mij persoonlijk zijn de kansen best goed om een goede

baan te krijgen, grote bedrijven gaan steeds meer op zoek naar goed gekwalificeerd personeel dat betrouwbaar is.

De landbouw is toch vooral een mannenwereld. Zie jij daar een verschil?

Jeanette Franken: Dat verschil kun je tegenwoordig niet meer zo maken. Een boer zoekt niet man of vrouw, maar goed personeel dat verstand van zaken heeft. Je ziet nogal het verschil dat vrouwen meer richting veehouderij en mannen vooral in de akkerbouw te vinden zijn. Maar dat geldt lang niet voor iedereen. Ik vind machines eigenlijk net zo leuk als beesten.

Leerlingen bij het interview (van links): Danielle Hagenbeek, Jan-Henry Wanink stelde de vragen, Niels Ebbers, Mike Baumann, Jeroen Buunk en Jeanette Franken

Over het hek gekeken

In de laatste jaren huren en kopen vele Duitse tuinbouwbedrijven kas-terreinen in het naburige Limburg om de eigen productie te verhogen. Scholieren uit Horst (Limburg) en Straelen (district Kleef) hebben bedrijven in Duitsland en Nederland bekeken om na te gaan, welke voor- en nadelen een bedrijfsuitbreiding over de grens heeft.

Leerlingen uit Horst en Straelen ...

Duitse en Nederlandse arbeidskrachten

De bruttolonen verschillen nauwelijks van elkaar, waarbij de sociale lasten in Nederland iets hoger zijn. Het werkgevers-aandeel is daarbij in Nederland iets hoger, het werknemers-aandeel iets lager dan in Duitsland. Duitse werknemers mogen

maximaal 180 dagen in Nederland werken. Anders gelden voor hen de Nederlandse sociale lasten en belastingen.

Poolse arbeidskrachten

Zowel in de Nederlandse alsook in de Duitse tuinbouw zijn er veel Poolse arbeidskrachten. Deze mogen echter bij een bedrijfsuitbreiding niet zomaar mee over de grens. In Nederland werken Duitse bedrijven in het seizoen met uitzendbureaus. Deze bureaus hebben vaak Polen met Duitse papieren aangesteld. Uitzendbureaus zijn wel duurder dan Poolse seizoenwerkers in Duitsland (€ 13-15 bruto).

Gebruik van gewasbeschermingsmiddelen

Er mogen geen bestrijdingsmiddelen tegen plantenziekten over de grens meegenomen worden. Voor een Nederlands dochterbedrijf worden de middelen op rekening van dit bedrijf gekocht. Daarbij staan in Nederland meer middelen ter beschikking, dacades (groeimiddelen voor sierplanten) zijn in Duitsland bijvoorbeeld niet toegelaten. Omdat sierplanten i.t.t. tot fruit en groentes geen certificaat van oorsprong nodig

hebben, is het verder geen probleem wanneer er in Duitsland dadies gevonden worden. In Nederland is de inzet van bestrijdingsmiddelen verder ook streng gereguleerd. Er mogen geen middelen opgeslagen worden die in Nederland niet geregistreerd zijn. Een uitzondering is de separate tussenopslag. Er mogen geen gewasbeschermingsmiddelen opgeslagen worden, die niet keurig in het Nederlands geëtiketteerd zijn.

Logistiek

Bij het openen van een dochterbedrijf in Nederland ontstaan veel logistieke problemen, die echter kleiner worden, wanneer ook het dochterbedrijf groter wordt. Gaat het om een klein bedrijf dat alleen voor de veilingverkoop bedoeld is, dan worden vaak plantmachines over de grens gebracht. Heeft het dochterbedrijf daarentegen ook een daghandel, dan zijn er ook (plant-)machines voor het dochterbedrijf nodig.

Organisatie, juridische aspecten

Bij een bedrijfsuitbreiding over de grens ontstaan er veel vragen: Kopen of huren? Welke bedrijfsform? Wie helpt bij vragen rondom wetgeving

en belastingen? De scholieren uit Horst en Straelen hebben in een interview met een Duits tuinbouwbedrijf, dat een filiaal in Venlo (NL) opgericht heeft deze

... bezichtigen een Duits tuinbouwbedrijf in Nederland.

vragen onderzocht. Dit bedrijf huurt een bouwterrein van een ontwikkelingsmaatschappij. Als zelfstandige maatschappij (Duits: GbR, Gesellschaft bürgerlichen Rechts) verricht het bedrijf loonwerk voor het Duitse moederbedrijf. Er zijn twee belastingaanbodes en twee verschillende belastingadviseurs voor Duitsland en Nederland. In het algemeen vallen de moeilijkheden op organisatorisch en wettelijk gebied erg mee.

De grens vervaagt

Vragen aan Karl Kempkens, adviseur voor biologische landbouw bij het Landbouwschap NRW en coördinator van de studiegroepen in het project

Karl Kempkens

Meneer Kempkens, hoe verliep de samenwerking in het project?

Karl Kempkens: de bijeenkomsten vonden steeds om de beurt op boerenbedrijven plaats. Daardoor was iedereen ook sterk gemotiveerd om te komen. Tegelijk kreeg je zo goed zicht op de manier van werken. De bijeenkomsten waren altijd goed bezocht. De groep besloot altijd zelf welke onderwerpen aan bod zouden komen.

Konden de Duitse en Nederlandse boeren elkaar dan wel verstaan?

Karl Kempkens: de voertaal was toch Duits, zodat er ook alleen Nederlandse boeren mee deden die dat tenminste een beetje konden spreken. De discussies verliepen dan

ook altijd zeer levend, zoals de vele gesprekken over de melkprijzen en de productietechnieken. Aan het begin van elke bijeenkomst werd een kort actualiteiten-rondje gedaan: hoe zit het met de blauwtongziekte, hoe is de markt en wat gebeurt er met de gentechniek in de eigen omgeving. Het leuke is dat daarbij veel contacten zijn ontstaan en dat alle deelnemers bereid zijn om de studiegroep voort te zetten.

Welke resultaten werden geboekt wat betreft de vergelijking tussen Duitsland en Nederland?

Karl Kempkens: belangrijk was het besef dat er noch in Duitsland noch in Nederland kan worden getoverd. Hiermee bedoel ik dat als je goed kijkt de verschillen in de productietechniek eigenlijk niet echt groot zijn. Aan beide zijden van de grens wordt er eerder aan de kleine dan aan de grote stelschroeven gedraaid. Vooral bij nieuwe onderwerpen als bijvoorbeeld het omega-3-gehalte in de melk, dat door een hoger aandeel aan weidemelk vergroot kan worden bleken de uitwisselingen bijzonder nuttig. De Nederlandse boeren hadden wat dit betreft met het voeren en de vermarkting meer ervaring.

*Bezichtiging van een
koeienstal*

Wat voor ervaringen hebben de deelnemers met de biologische melkveehouderij in beide landen opgedaan?

Karl Kempkens: de bijeenkomsten hebben ertoe bijgedragen dat men gezamenlijk op de biologische markt werkt en elkaar niet tegenwerkt. Dit ten gunste van meer transparantie en betere prijzen. Veel vooroordelen over uiteenlopende interpretaties van de EU-richtlijn biologische landbouw in Duitsland en in Nederland konden worden weggenomen. Daarbij werd ook duidelijk dat de slankere structuren in Nederland ook snellere beslissingen mogelijk maken. Wij hebben ook gezien dat het streven naar meer ecologische efficiëntie in de landbouw niet alleen een Duits stokpaardje is maar ook een doelstelling in Nederland. De bedrijven hebben in beide landen vaak een groot percentage grond waarvan het gebruik

aan strenge voorwaarden gekoppeld is. Wat dit betreft werden vooral het landschapsgebruik en de baten voor de melkproductie op voorbeeldbedrijven bediscussieerd.

Welke resultaten kunnen in het algemeen uit het project worden afgeleid?

Karl Kempkens: er is vooral het besef gegroeid dat de grenzen van steeds geringere betekenis zijn voor de productietechniek en de vermarkting. Onze studiegroepen hebben dit in de praktijk laten zien.

Wetenschappelijke onderzoeken die aan Duitse zijde (bijvoorbeeld op Huis Riswick van het Landbouwschap NRW bij Kleef) uitgevoerd worden, zijn ook voor de Nederlandse zijde van belang. Er zou meer gedaan moeten worden aan grensoverschrijdend onderzoek en vooral de communicatie daarover. Er is een grote behoefte in de landbouw aan een meer inhoudelijke oriëntatie op ecologische uitgangspunten. Dit zou in het onderzoek sterker verdisconteerd moeten worden. Wanneer wij intensiever grensoverschrijdend samenwerken kunnen wij daar alleen maar van profiteren.

Tevreden agromigranten

Sinds een jaar of drie woont en werkt de familie Huisman op hun melkveebedrijf in Sieringhoek, Bad Bentheim. „Wij zijn hier prima ingeburgerd“, bevestigen Herwin en Melissa aan de keukentafel in het nieuwe huisje. Dochter Lieke kijkt met haar twee jaar nieuwsgierig de wereld in en uit de woonkamer laat de vijf maanden jonge Nina zich horen. „Wij zijn intussen zelfs lid van de kegelclub en van het schuttersgilde“ lacht Melissa. Haar man Herwin is 28, maar runt al een aanzienlijk bedrijf: 250 koeien moeten gemolken en verzorgd worden. Daar komt nog het jongvee bij dat gedeeltelijk op een gehuurd bedrijf staat.

Wat maakt Duitsland zo aantrekkelijk?

In 1997 moest het bedrijf van de familie Huisman in Scheerwolde (Ov.) wijken voor uitbreiding van het natuurgebied De Weerribben. Ze verhuisden toen vol goede moed naar Groningen. De beoogde groei van 70 naar 140 koeien ging echter langzamer dan de bedoeling. „De investering in melkquotum is in Nederland gewoon erg hoog“, vindt Herwin. „We willen graag economisch boeren, we willen ook nog wat verdienen en niet

alleen maar veel geld investeren. Die hoge investering in quotum is slecht voor de concurrentiepositie van de Nederlandse melkveehouder.“ Omdat Herwins broer al naar Duitsland was vertrokken om daar met een zeugenbedrijf aan de gang te gaan, was het een logische stap om ook eens in dat land te gaan kijken. In eerste instantie hebben ze samen in het oosten van Duitsland rondgekeken. Dat bleek toch een beetje te ver van huis, doel was om binnen 2,5 uur in Nederland te kunnen zijn. Daarom werd verder in het westen van Duitsland gekeken. Samen met AgriTeam en BBP Agrar, een Nederlands en een Duits bedrijf dat Nederlandse boeren de grens over helpt werden diverse Duitse bedrijven bekeken. Eerst zonder resultaat, totdat het bedrijf in Bad Bentheim, vlak over de grens bij Enschede werd bekeken. Herwin: „Dat sprak ons direct aan. Er stond een goede ligboxenstal van twee jaar oud met 132 plaatsen. Heel belangrijk was dat deze stal met een betrekkelijk kleine investering met 80 ligplaatsen uit te breiden was“.

De voordelen liggen voor de hand, de verschillen vallen mee

Heino Harms die met BBP Agrar

jaarlijks 15 tot 20 Nederlandse boeren de grens over helpt somt de voordelen op: "Terwijl de opbrengsten vergelijkbaar zijn met Nederland, vallen de productiekosten in Duitsland lager uit. De grondprijzen en loon- en quotumkosten zijn in Duitsland gewoon stukken lager, ook al is het verschil van € 1,5 per quotumkilo dat wel eens voorkwam, in de laatste maanden nogal teruggelopen." Herwin Huisman heeft ook weinig last van verschillen in de regelgeving: "In Duitsland weet je zelf veel beter waar je aan toe bent wat vergunningen en controles betreft. Daar zijn ze hier wat strikter in dan in Nederland, en ook al kun je over het een en ander praten: de wet is hier de wet!" Lastig punt is en blijft het transport van het jongvee tussen Duitsland en Nederland. De Duitse overheid eist bloedonderzoek en quarantaine van de dieren. „Jammer“, vindt Herwin. „We zijn 100% IBR-vrij en we kopen ook alleen IBR-vrije dieren aan, die we eerst laten onderzoeken. Het is allemaal wel te doen, maar vraagt veel extra werk.“ Ook qua bedrijfscultuur ziet hij weinig verschil: "Misschien is de Neder-

*Melissa en Herwin Huisman - twee
Hollanders in Duitsland*

landse boer iets meer ondernemer, hij durft vaak meer en ziet alles iets zakelijker."

En biologische melkveehouderij...?

Op de vraag of Herwin Huisman zich ook kan voorstellen biologisch te produceren reageert hij niet afwijzend maar blijft wel nuchter. Hij wil verder gangbaar boeren omdat hij zich nog nooit echt verdiept heeft in het alternatief. Hijzelf maar ook de consument heeft er alleen baat bij wanneer hij ook over de nodige vakken-nis zou beschikken en een omschakeling consequent zou doorvoeren.

Grote verschillen

De varkenshouderij in Duitsland en in Nederland is dermate verschillend van aard dat een vruchtbare uitwisseling slechts gedeeltelijk tot stand is gekomen, concludeert Christian Wucherpfennig van het landbouwschap Noordrijn-Westfalen.

Voor het EUREGIO-project „Boeren zonder grenzen“ konden voor de studiegroep „varkenshouderij“ zes Duitse en vier Nederlandse bedrijven worden geworven. Bij de eerste bijeenkomst op de boerderij van familie Sloetjes in Winterswijk (Achterhoek) maakte men kennis met elkaar en zette een programma op. Men keek daarbij naar het voeren, de diergezondheid en de rendabiliteit van de biggenproductie en het mesten.

Vervolgens zijn er een aantal bijeenkomsten in Duitsland en in Nederland geweest. Daarbij viel op dat

de deelname van de Nederlandse boeren terug liep. Dit heeft voornamelijk met het volgende te maken:

1. De Nederlandse en de Duitse bedrijven zijn verschillend van opzet. In Nederland is de varkenshouderij meestal de enige bedrijfstak terwijl de Duitse bedrijven meer bedrijfstakken kennen. Naast de varkens zijn er vaak ook andere dieren op het bedrijf en wordt daarnaast ook aan akkerbouw gedaan, vaak aardappelen en groenten. De grotere Nederlandse bedrijven worden vaak meer professioneel en prestatiegericht gerund dan de Duitse bedrijven. Derhalve hadden de Nederlandse collega's niet het gevoel dat er in Duitsland veel te leren viel.

2. De regels en bepalingen voor de biologische varkenshouderij verschillen tussen Duitsland en Nederland nogal. In Duitsland boeren veel bedrijven conform de meestal strengere voorschriften van de diverse keurmerk-verenigingen. Zij verbouwen de voedermiddelen meestal op eigen grond en mengen individuele rantsoenen. In Nederland verbouwen de meeste boeren bijna geen eigen voer, maar kopen dit volledig.

Dit ook omdat hiervoor vaak niet de nodige grond beschikbaar is.

3. Aan Nederlandse zijde is er voor de biologische varkenshouders een groot aanbod aan advies en bijscholing. Veel bedrijven waren druk met andere projecten en hadden dus weinig tijd voor bezoeken in Duitsland met veel rijtijd.

De samenwerking tussen Nederland en Duitsland kon op dit gebied dus niet geheel aan de verwachtingen voldoen. Kennelijk zijn de verschillen dermate groot dat de Nederlandse boeren te weinig voordeel zagen. Het

interesse aan Duitse zijde was echter wel groot.

Er werd overeengekomen dat de Nederlandse bedrijven voor interessante excursies in Duitsland uitgenodigd worden en de Duitse bedrijven voor bijeenkomsten in Nederland om de uitwisselingen te laten continueren. Reeds voor het begin van het project hadden enkele Duitse boeren een bezoek aan hun Nederlandse collega's gebracht. De ervaringen die over het geheel gezien opgedaan zijn waren achteraf zeer interessant.

De varkenshoudersgroep bij een discussie in de woonkamer

Biologische prestaties beter

Een bezoek aan een Nederlands bedrijf in Dalmsholte.

In november 2006 kwam de groep op het bedrijf van de familie Reimert in Dalmsholte bij Deventer bijeen. Het bedrijf heeft 85 zeugen in een gesloten systeem. De Duitse indruk bij de varkensfokkerij: de stallingen en het hygiënemanagement zijn niet echt beter dan in Duitsland, daarentegen de prestatiegegevens wel.

De groep heeft het vermoeden dat de zeugen en de fokproducten robuuster zijn en sneller groeien. Het valt ook op dat het percentage mager vlees groeiende is. Maar ook in Nederland constateert men dat de biologische resultaten nauwelijks verder verbeterd kunnen worden.

Kenmerkend voor een Nederlands

bedrijf is ook het kleine aantal ha's. Het bedrijf heeft maar 8 ha grasland. Voer en stro worden gekocht en hier word zuinig mee omgesprongen. Ook dit zou een reden voor betere prestaties kunnen zijn: Omdat men zich meer op het werk in de stal kan concentreren loopt men niet gevaar om tijdens de oogst of het werk op het land dit werk te verwaarlozen.

Daarnaast bekeek de groep de verschillen tussen het voeren in Duitsland en in Nederland. De Nederlandse boeren maken meestal gebruik van mengvoeder terwijl de Duitse collega's het voer vaak zelf verbouwen en mengen. Daarbij wordt het steeds moeilijker om biologische grondstoffen te krijgen, de prijzen stijgen sterk.

In beide landen wordt het voor de bedrijven steeds moeilijker om van gangbare op biologische productie om te schakelen – de meeste bedrijven zijn daarvoor intussen te groot.

Bezichtiging van de boerderij Reimert

Biolandbouw kent geen grenzen

“Het project was zeer leerzaam en plezierig”, meent Jos van Hamont, tuinbouw-adviseur bij DLV

Meneer van Hamont, hoe was de samenwerking met de Duitse partners?

Jos van Hamont: Allereerst moet gezegd worden dat de samenwerking met de Duitse collega van de Lwk erg goed is verlopen. Samen is nagedacht over de invulling van het programma en samen is er uitgevoerd. De taalbarrière viel wel mee. Beiden konden de andere taal verstaan en zich verstaanbaar maken. De sfeer heeft er niet onder geleden. De contacten waren steeds hartelijk en de deelnemers waren op elk bedrijf welkom. Biologische landbouw is een band die geen grenzen kent.

Hoe verschillend wordt er in beide landen tuinbouw bedreven?

Jos van Hamont: De Duitse bedrijven zijn over het algemeen veel groter dan de Nederlandse. De Nederlandse bedrijven telen veel intensiever. De regelgeving is ook niet altijd hetzelfde. Zo is er discussie geweest

over alternatieven voor onkruidbestrijdingsmiddelen in de biologische tuinbouw. Ook biologisch uitgangsmateriaal heeft niet dezelfde uitgangspunten. In Nederland is men wat dit betreft wat strenger.

En wat is uw projectresultaat in het algemeen?

Jos van Hamont: Door het Euregio-project zijn er grensoverschrijdend wat zakelijke contacten ontstaan zoals een contractteelt voor pompoenen in Duitsland voor een Nederlandse afnemer en een gezamenlijke internetwinkel van een Nederlandse en Duitse ondernemer. Over het geheel gezien was het een zeer leerzaam en plezierig project. Het is goed om te weten dat men aan beide zijden van de grens welkom is.

Op bezoek bij een biologisch tuinbouwbedrijf

Specialisatie in de biologische sector

Jeroen Robbers produceert pompoenen voor de hele wereld

In augustus 2006 kwamen tien projectdeelnemers op de pompoe-nenkwekerij van Jeroen Robbers in Erichem bijeen. Bij dit bezoek werd steeds meer duidelijk: ook in de bio-logisch-dynamische sector gaat de specialisatie steeds verder door.

Het bedrijf houdt zich voornamelijk bezig met het telen en vermarkten van pompoenen en is (nog) een buitenbeentje in de biologische sector. Het bedrijf is begin jaren '90 begonnen op 2 ha grond met daarop diverse groentegewassen. Binnen de biologisch dynamische landbouw werd slecht betaald in die jaren, be-

halve pompoenen. Deze namen dan ook een steeds groter deel in van het teeltplan.

Jeroen Robbers produceerde een hele tijd grotendeels maar voor één grote klant, een Nederlandse supermarkt. Vandaag teelt hij pompoenen op 18 ha eigen grond, de resterende 97 ha pacht hij in landen als Frankrijk, Duitsland en de rest van Nederland.

Het bedrijf is groot geworden met een hypermoderne waslijn, computergestuurde sorteerband en een grote bewaarruimte. Tevens is er uit Nieuw Zeeland een oogstwagen geïmporteerd waardoor de oogstcapaciteit is gestegen van 1 ha naar

5 ha per dag. Met de fiets reed de groep na de inleiding gezamenlijk de percelen af. Zo leer je elkaar en de omgeving ook goed kennen. In de vruchtwisseling zit graan en gras-klaver. Na de pompoenen komt in ieder geval één jaar graan. Het graan wordt gebruikt voor het voer van de koeien die Jeroen ook nog heeft. De vaste stalmest gaat weer op de percelen. Jeroen moet nog wel mest bijkopen omdat hij te weinig productie heeft voor de gewassen. Hij streeft naar een zoveel mogelijk gesloten bedrijf.

en efficiënt werkend bedrijf, dat toch aan alle principes van biologisch-dynamische landbouw voldoet, zeer onder de indruk.

Het werk op het bedrijf wordt gedeeltelijk door enkele geestelijk gehandicapten uitgevoerd. Vooral de Duitse gasten waren van dit modern

Projectpartners

- www.aoc-oost.nl
De projectdrager AOC Oost is een levenslustige, ondernemende en innovatieve kennisinstelling voor voeding, natuur en milieu. AOC Oost kent de volgende activiteiten: Onderwijs, Training & Projecten en Innovatie.
- www.landwirtschaftskammer.de,
www.lwk-niedersachsen.de, www.oekolandbau.nrw.de
De Duitse projectpartners Landwirtschaftskammer Noordrijn-Westfalen en Nedersaksen hebben als vakorganisatie voor de land- en tuinbouw de taak om de landbouw in zijn geheel en de werknemers in de agrarische sector te steunen en het platteland sterk te maken. Dit gebeurt op veel gebieden van de advisering en de beroepsopleiding.
- www.dlv.nl
DLV Rundvee Advies BV is het toonaangevende adviesbureau voor de ondernemer in de Nederlandse agribusiness. In het project was DLV voor het organiseren en adviseren van de studiegroepen aan Nederlandse zijde verantwoordelijk.
- www.dnl-contact.de
DNL-contact uit Steinfurt adviseert en begeleidt bedrijven, overheids- en semi-overheidsinstanties op hun weg naar Duitsland en omgekeerd. DNL-Contact was bij de planning en realisatie van het project betrokken.
- www.euregio.de
De Europese Unie heeft via de EUREGIO (INTERREG IIIA-programma) een financiële bijdrage geleverd. Bij veel grensoverschrijdende initiatieven helpt de EUREGIO met daadkracht en verstand van zaken.

Landbouwlinks

in Duitsland

- www.oekolandbau.nrw.de
De website voor de biologische landbouw van het landbouwschap Noordrijn-Westfalen
- www.bbp-agrarservice.de
BBP-Agrarservice uit Nordhorn helpt Nederlandse agrariërs die een landbouwbedrijf in Duitsland willen kopen of pachten.
- www.bio-markt.info
Bio-Markt.Info is een online-platform voor de natuurvoedingsmarkt met actuele en vakgebonden informatie voor handelaren, producenten en grossiers, journalisten en eco-organisaties.
- www.bioland.de
Bioland is met op moment 4.540 ecoboeren en 720 levensmiddel-producenten de grootste biologische producentenvereniging in Duitsland.
- www.demeter.de
Demeter staat voor producten die op de biologisch-dynamische werkwijze geproduceerd zijn.
- www.fachverband-biogas.de
In de vakvereniging Biogas e.V. zijn naast exploitanten, fabrikanten en ontwerpers van biogas-installaties ook wetenschappers en belangstellenden vertegenwoordigd.

Tenslotte ...

„In de publiciteit“ – dit motto hebben de partners in het EU-project „Boeren zonder grenzen“ ter harte genomen. Het via de EUREGIO met Interreg-III-A-middelen gesubsidieerde en zeer succesvolle project werd na drie jaar looptijd met een persconferentie beëindigd. Op het biologische melkveebedrijf van Dorthy en Jos Elderink in De Lutte bij Losser (Twente) vond op 10 april 2008 de afsluiting plaats. Tijdens deze bijeenkomst presenteerden de betrokken organisaties indrukken en resultaten van het projectwerk in de brochure „Boer zoekt buur“ aan het publiek.

Jos Elderink heeft een biologisch melkveebedrijf met 150 koeien.

